

BO'YMADARON O'SIMLIGINING BOTANIK TASNIFI VA FOYDALI XUSUSIYATLARI

Agzamova Dilfuza Akbarovna

Jizzax viloyati G'allaorol tumani 51-maktab o'qituvchisi

Hamdamova Umida Umidbek qizi

*Jizzax viloyati Zomin tumani ixtisoslashtirilgan
maktab internati o'qituvchisi*

Toshpulatova Noila Ergash qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya: Astradoshlar oilasiga mansub bo'yimadaron o'simligining tuzilishi, geografik tarqalishi shuningdek xalq tabobatiga qo'llanilishi haqida keng ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlari: Asteraceae, O'rta Osiyo, xolin, asparagin, smolalar, organik kislotalar, Bibershtayn bo'yimodaroni—Tisyachelistnik Bibershtayna—A.bibersteintt S. Afan, Santolinli bo'yimodaron (boshog'riq o'ti)—Tisyachelistnik santolinniy—A.santolina L., Tobulgibarg bo'yimodaron—tisyachelistnik tavolgolistniy A. fitipendulina Lam.

O'simlik tasviri. Astradoshlar (murakkabguldoshlar)—Asteraceae (Coshpositae) oilasiga mansub, bo'yi 20-50 sm ga yetadigan ko'p yillik o't-o'simlik. Poyasi bir nechta, tik o'sadi, yuqori qismi shoxlangan, barglari nishtarsimon, ikki marta nishtarsimon yoki chiziqsimon bo'laklarga patsimon ajralgan bo'lib, ildizoldi va poyasining pastki qismidagilari bandli, qolganlari bandsiz, poyasi bilan shoxlarida ketma ket o'rnashgan. Mayda, tuxumsimon savatchaga to'plangan oqish, ba'zan och pushtirangli gullari poyasi bilan shoxlari uchiga joylashgan qalqonsimon gulto'plamini hosil qiladi. Mevasi—yassi, tuxumsimon, kulrang pista.

Iyun oyidan boshlab to yozning oxirigacha gullaydi, mevasi avgustdan boshlab yetiladi.

Geografik tarqalishi. O'rta Osiyoning hamma hududlaridagi quruq o'tloqlarida, qirlar, tog' etaklari, tog'dagi o'tloqlar, butalar orasida, soylarda, ariq bo'ylari, yo'l yoqalari, o'rmon chetlari bog'lar va boshqa yerlarda o'sadi.

Qo'llaniladigan qismi. Yer ustki qismi, ba'zan gullari. O'simlik gullay boshlaganda uni yuqori qismidan 15 sm uzunlikda (yoki faqat gulto'plamlari) qirqib olinadi va soys yerda yoki 50C haroratdagi quritgichlarda quritiladi.

Oddiy bo'ymadaronni yig'ish vaqtida **Oddiy bo'ymadaron** o'simlikni ildizi bilan sug'urib olmaslik kerak. Aks holda, bu o'simlik tabiatda yo'qolib ketishi mumkin.

Kimyoviy tarkibi va ishlatilishi. Bo'ymadaronning yer ustki qismi va gullari tarkibida 0.06-0.8 % efir moyi, 9-13 mg % karotin, 74.8 mg % vitamin C va K, flavonoidlar (apigenin, lyuteolin va ularning glikozidlari), alkaloidlar (axillein va betokisin), xolin, asparagin, smolalar, organik kislotalar, achchiq, oshlovchi va boshqa moddalar bor. Efir moyi 1-4% gacha xamazulen, 8-10 % sineol, borneol, 13% gacha bornilasetat, tuyon kislotalar va boshqalar terpenoidlardan tashkil topgan.

Dorivor preparatlari (damlamasi, suyuq ekstrakti) me'da-ichak kasalliklarini davolash, ishtaha ochish hamda ichakdan, bachadondan, burundan, milkdan, yaralardan va gemorroidal qon oqishlarni to'xtatish uchun qo'llaniladi. Oddiy bo'ymodaronning guli va yer ustki qismi ishtaha ochishda va me'da-ichak kasalliklarida ishlatiladigan yig'malar-choylar tarkibiga kiradi.

Oddiy bo'ymodaron qadimdan xalq tabobatida turli kasalliklarni davolash uchun ishlatilib kelinmoqda. O'simlikning yer ustki qismidan tayyorlangan damlama yoki qaynatma qon tupurganda, qon aralash ich ketganda va boshqa kasalliklarda qon to'xtatuvchi dori sifatida qo'llaniladi. Bundan tashqari, damlamasini yana ishtaha ochish, o'pka sili, shamollash, astma, isitma, dizenteriya ichak infeksiyasi va boshqa me'da-ichak kasalliklarini, bosh og'rig'ini davolash hamda siydik haydash uchun ishlatiladi. O'simlik gulining kukunini as alga qorib gijjalarni tushirish maqsadida bersa ham bo'ladi.

Oddiy bo'ymodaron damlamasi bilan yaralarni yuvish ancha samarali vosita hisoblanadi.

Xalq orasida bo'ymodaronning yana uch turi tabobatda qo'llaniladi: Bibershtayn bo'ymodaroni—Tisyachelistnik Bibershtayna—A.bibersteintt S. Afan, Santolinli bo'ymodaron (boshog'riq o'ti)—Tisyachelistnik santolinniy—A.santolina L., Tobulgibarg bo'ymodaron—tisyachelistnik tavolgotistniy A. fitipendulina Lam.

O'simlik tasviri. Bo'yimodaronning bu uch turi bo'yi 15-75 sm ga yetadigan ko'p yillik o't-o'simlik. Poyalari bir nechta, tik o'sadi, shoxlanmagan ham bo'ladi.

Damlamasi bilan yaralarni yuvish tuzukkina naf beradi. Xalq orasida bo'ymodaronning yana uch turi tabobatda qo'llaniladi: Bibershtayn bo'ymodaroni—Tisyachelistnik Bibershtayna A. bibersteintt S. Afan, Santolinli bo'ymodaron

(boshog'riq o'ti) Tisyachelistnik santolinniy - A. santolina L., Tobulgibarg bo'yumodaron - tisyachelistnik tavolgolistniy A. fitipendulina Lam.

O'simlik tasviri. Bo'yumodaronning bu uch turi bo'yi 15-75 sm ga yetadigan ko'p yillik o't-o'simlik. Poyalari bir nechta, tik o'sadi, shoxlanmagan yoki yuqori qismi shoxlangan. Barglari tekis yoki tishsimon qirrali, nishtarsimon bo'laklarga patsimon ajralgan bo'lib, bandi yordamida (ildizoldi to'pbarglari va poyasining pastki qismi dorilari) yoki bandsiz (poyasining yuqori qismidagilari) poyasi bilan shoxlarida ketma-ket o'rnashgan. Savatchalarda to'plangan mayda, sariq rangli gullari poyasi bilan shoxlari uchida joylashgan qalqonsimon gulto'plamni hosil qiladi. Mevasi pista.

May oyidan sentabrgacha gullaydi, mevasi iyun-sentabr oylarida yetiladi.

Geografik tarqalishi. Bo'yumodaron turlari O'rta Osiyo respublikalaridagi Kavkaz va, qisman, Ukraina va Belorussiyaning janubiy hududlari. (Bibershteyn bo'yumodaroni) cho'llarda, yarimcho'llarda, tog' etaklaridan to tog'larning o'rta qismigacha bo'lgan tosh-tuproqli tog' yonbag'irlarida, shag'alli va qumli yerlarda, daryolarning shag'alli joylarida, soylarda, ariq bo'ylarida, o'tloqlarda, sho'r yerlarda, begona o't sifatida ekinzorlarda va bog' yerlarda o'sadi.

Qo'llaniladigan qismi. Yer ustki qismi. O'simlik gullash davrida poyasining yuqori qismi (gullari va barglarl bilan) hamda ildizoldi barglari o'rib olinadi va soya yerda quritiladi. Kimyoviy tarkibi va ishlatilishi. Bo'yumodaron turlari garchi efir moyi saqlovchi o'simliklarga kirsada, lekin kimyoviy tarkibi jihatidan bir-biridan farq qiladi.

Bibershteyn bo'yumodaronining yer ustki qismi tarkibida 0,13-0,52 % efir moyi, alkaloidlar, 0,36 % flavonoidlar (giperozid, lyuteolin, apigenin), 1,37% organik kislotalar, 74,8 mg % vitamin C va K, 2,50% gacha qandlar, smola, achchiq, 1,41-0,62 % oshlovchi va boshqa moddalar bor. Yer ustki qismining efir moyi 63% gacha sineoldan, 40% gacha p-simol, 10% a terpineol, kamfara va boshqa terpenlardan tashkil topgan.

Santolinli bo'yumodaron yer ustki qismi o'z tarkibida 0,11% efir moyi, achchiq santolin va santolinoid hamda boshqa moddalar saqlaydi. Efir moyi 56% gacha kamfara, 20% gacha sineol, 15% linyon va boshqa terpenoidlardan tarkib topgan.

Tobulgibarg bo'yumodaron yer ustki qismi tarkibida 0,07% (gulida 1,2 %) efir moyi, oz miqdorda alkaloidlar, 0,21 9% (gulida 0,7%) flavonoidlar (giperozid, lyuteolin, sinarozid), kumarinlar, 2,50% gacha qandlar, 6,5% gacha oshlovchi va boshqa moddalar bor. Efir moyi 30% atrofida borneol murakkab efiri, 8% kampfen, 5% pinen, 35% spirt va boshqa birikmalardan tarkib topgan.

Bo'yodaronning bu uch turi qadimdan xalq tabobatida turli kasalliklarni davolash uchun ishlatib kelinadi. Yer ustki qismidan (ayniqsa, gulidan) tayyorlangan qaynatmasi bilan Abu Ali ibn Sino qaytishi qiyin bo'lgan shishlarni, eti uzilgan yerlarni va radikulit kasalliklarini davolagan. Nafas olish qiyinlashganda qaynatmasini yoki damlamasini ichishga buyurgan. Qaynatmasini yana bo'yarak va qovuq toshlarini tushirish uchun, siydik haydash, ayollarda to'xtab qolgan hayzni keltirish uchun qo'llagan.

Bo'yodaron turlarining yer ustki qismidan tayyorlangan damlamasi yoki qaynatmasi xalq orasida me'da kasalliklariga, o'pka sili va bosh og'rig'iga davolash qilinadi hamda turli qon oqishlarda qon to'xtatuvchi va isitmani tushiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Gullarining kukuni bilan kuyganni va ochiq qon oqib turgan yaralarni davolash mumkin. Buning uchun tananing kuygan yeriga va yaralarga kukundan sepiladi. Astma kasalligida bo'yodaron turlari gulidan tayyorlangan damlamasi yoki qaynatmasiga novvot qo'shib ichiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xolmatov H.X., Habibov Z. H., Farmakognoziya [Darslik], T., 1967;
2. Nabiyev M, Shifobaxsh giyoxlar, T., 1980;
3. Hojimatov Q., Olloyorov M. , O'zbekistonning shifobaxsh o'simliklari va ularni muhofaza qilish, T., 1988;
4. Xoliqov K., O'zbekiston janubidagi dorivor o'simliklar, T., 1992;
5. Hojimatov Q.H., Yo'ldoshev K.Y., Shogulomov U.Sh., Hojimatov O.Q., Shifobaxsh giyohlar dardlarga malham (Fitoterapiya), T., 1995;